

HÓDOSY ANNAMÁRIA

Dendrofilia és ökofeminizmus

Az androcén Robert Frost *Nyírfák*
és Adrienne Rich *A fák* című versében

hodosa.annamaria@gmail.com
0000-0002-5220-182X

HELIKON

Dendrophilia and Ecofeminism. The Anthropocene as Androcene
in Robert Frost's *Birches* and Adrienne Rich's *The Trees*

Abstract

Through the analysis of two well-known literary works the study demonstrates why the anthropocentrism that resulted in today's ecological crisis can be understood as male-centredness, as ecofeminists assume. Both Robert Frost's 1915 poem *Birches* and Adrienne Rich's 1963 poem *The Trees* are excellent examples of why the anthropocene might be better described as 'androcene'. In Frost's poem, the apparent 'dendrophilia', the love of trees, not only masks a human-centred vision, but can be interpreted as a straightforward stand for patriarchal role-positions. Rich's verse, on the other hand, performs a radical critique of the patriarchal tradition, anticipating the forthcoming ecofeminist perspective. In contrast to Frost, dendrophilia in Rich's poem is not an anthropocentric bias towards the usefulness of the natural environment, but an expression of empathy and compassion for related beings – beings with similar experiences of exploitation.

Keywords: ecofeminism, androcene, ecocriticism, Adrienne Rich, Robert Frost

Helikon 69 (2023) 4
DOI: 10.57226/Hel.2023.4.7

ANTROPOCÉN VAGY ANDROCÉN?

Adrienne Rich *Erő* (*Power*) című 1974-es versében azt írja, hogy „[t]örténelmünk föld-lerakódásaiban élünk”,¹ akárha azt a fogalmat próbálná körülírni, amit ma antropocénnek nevezünk. Miután 2002-ben a légkörkémikus Crutzen bevetette az említett fogalmat, a környezetbölcselet gyorsan elfogadta, hogy ez a név illik leginkább a jelen földtörténeti korra, amelyben a Homo sapiens olyan nagy mértékű hatást gyakorolt az ökoszféra, hogy végzetesen átalakította a korábbi, az ember számára optimális életkörülményeket. Úgy is mondhatnánk, hogy az ember maga alatt vágja a fát, s a „fa” ebben az esetben nem metafora, hanem szinekdoché, hiszen a környezetpusztítás egyik legősibb formája valóban a favágás, pontosabban a mértéktelen erdőirtás. Az antropocén körülötte viták ugyanakkor azt sugallják, hogy az „ember” jelölő sem problémátlan az említett szólásmondás ökológiai applikációjában: mindenképpen általánosítás, sőt talán egyenesen katakrézis, hibásan használt kifejezés. Hiszen nem minden ember pusztítja a környezetét mindig és mindenütt.² De akkor egészen pontosan *ki* vágja maga alatt a fát?

A következőkben két jól ismert, a modern költészeti antológiákban gyakran megjelenő irodalmi alkotás elemzésével fogok érvelni amellet, hogy az ökológiai válsághoz vezető *ember*központúság alatt miért érthetünk *férfi*központúságot, amint azt az ökofeministák feltételezik. Mind Robert Frost *Nyírfák* című 1915-ös költeménye, mind pedig Adrienne Rich *A fák* című 1963-as verse nagyszerűen érzékelteti, hogy az antropocént miért nevezhetnénk inkább „androcénnek”. Frost versében a látszólagos ’dendrofília’, a fák szeretete nemcsak emberközpontú látásmódot leplez, hanem egyenesen a patriarchális szereposztás melletti kiállásként értelmezhető. Rich viszont radikális kritikát gyakorol a férfidominancia hagyománya fölött, megelőlegezve az ökofeminizmus szemléletét, amelynek Françoise d’Eaubonne több mint tíz évvel a vers megjelenése után adott nevet.³ Szemben Frosttal, Rich versében a dendrofília nem a kellemes időtöltés hasznos és tetszetős eszközeként értékelt ter-

¹ Adrienne RICH, *Erő*, ford. FENYVESI Orsolya, hozzáférés: 2023.10.21, <http://versumonline.hu/vers/adrienne-rich-ero/>.

² Franciszek CHWALCZYK, „Around the Anthropocene in Eighty Names: Considering the Urbanocene Proposition”, *MDPI – Sustainability* 12, 11. sz. (2020), <https://doi.org/10.3390/su12114458>.

³ Bár Frost férfi, Rich pedig nő, verseik pedig nagyon is összefüggésbe hozhatók a rendszerszinten tipikus férfi-, illetve női tapasztalattal, semmiképp sem kívánom azt a képzetet kelteni, mintha azt gondolnám, hogy minden férfi az androcentrizmus képviselője volna, miközben a nők született ökofeministák. Nyilván számos nő azt találja az „ember” legfontosabb

mészeti környezettel való elégedettség, hanem a rokon – és rokon tapasztalattal rendelkező – létezőkkel való együttérzés megnyilvánulása.

Az antropocén fogalmát sokan kritizálták már. A rivális fogalmak általában magukért beszélnek, és olyanok szerepelnek köztük, mint a homogénocén, plantationocén, poszt-antropocén, kapitalocén, Chthulucén, corporatcene, petrolcene;⁴ ezek többnyire arra a kérdésre vannak kiélezve, hogy végül is ki vagy mi a tehet arról, hogy a holocén véget ért, s az emberiség jövője olyan sötétnek tűnik.⁵ Az, hogy a feldobott (és elvetett) lehetőségek közt ott van az „androcén” is, az antropocén feminista kritikájából logikusan következik. Tricia Gazebrook azért javasolja a fogalmat „az ember korának” alternatívájaként, mert „a világot, amelyben élünk, a nemek szerinti uralmi logikák története alakította”⁶ olyanná, amilyenné mára vált. A nyugati kultúra „antropocentrizmusa valójában andropocentrikus, azaz férfiközpontú gondolkodási sémát követ”, ez pedig igazolja „nemcsak a nők, hanem a nem-emberi létezők és a természet férfiakkal való alárendeltségét is”.⁷

A 80-as évektől kezdődően az ökofeminista kritikusok pontosan ezt a gondolatot bizonyították írásaikban, különböző szempontok alapján mutatva be, hogy „a nemi/szexuális elnyomás és a környezet/természet fölötti uralom szimbolikus és intézményes szintjeinek működésmódja szorosan összefügg”,⁸ illetve hogy a patriarchális uralomra való törekvést ugyanaz a kulturális logika mozgatja, mint amelyik azokat a gazdasági mechanizmusokat irányítja, amelyek mára tömeges kihalásokat okoztak és tönkretették az emberi életet is fenntartó ökoszisztémikus rendszereket. A probléma feltehetően onnan eredeztethető, hogy „a természettől függő ősember kultikus és vallási gyakorla-

---

jellemzőjének, ami Frost versének főszereplője számára is a legfontosabb, nevezetesen, hogy uralkodjon a környezetén, míg számos férfi nagyon is megérti Rich lírai énjét, aki a fákkal együttérzve szegül szembe a patriarchális berendezkedéssel.

⁴ HORVÁTH Márk, *Az antropocén: Az ökológiai válság és a posztantropocentrikus viszonyok* (Budapest: Prae Kiadó, 2021), 182.

⁵ Vö. Timothy W. LUKE, „Tracing race, ethnicity, and civilization in the Anthropocene”, *EPD: Society and Space* 38, 1. sz. (2020): 129–146, 131, <https://doi.org/10.1177/0263775818798030>.

⁶ Tricia GLAZEBROOK, „Heideggerian Ecofeminism”, *Ekstasis* 8, 2. sz. (2019): 20–35, 32, <https://doi.org/10.12957/ek.2019.49544>; Vö. még Samantha WALTON, „Feminism’s Critique of the Anthropocene”, in *The New Feminist Literary Studies*, szerk. Jennifer COOKE, 113–128 (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 117, <https://doi.org/10.1017/9781108599504.009>.

⁷ SZÉPLAKY Gerda, „Az ismeretlen átölelése: Kortárs ökofeminista filozófiai diskurzusok”, *Helikon* 68 (2023): 301–313, 309, 304.

⁸ FEDERMAYER Éva, „Ökofeminizmus: női kalauz az ökológiai–társadalmi összeomlás elkerüléséhez”, *Imágó Online* 8, 4. sz. (2019): 58–75, 67, 59. Vö. még HÓDOSY Annamária, *Bio-mozi: Ökokritika és populáris film* (Szeged: Tiszatáj, 2018), 139–151.

tában az Ősanyát a természettel azonosította”,⁹ és mivel – legalábbis a történelmileg meghatározó civilizációk esetében – „a kultúrának állandó feladata, hogy maga alá rendelje és felülmúlja a természetet, ha a nőt a természet részének tekintjük, akkor a kultúra ’természetéből adódóan’ a nőt alárendeltként kezeli, hogy úgy mondjuk, elnyomja.”¹⁰

Anette Kolodny számos példát ad rá, hogy a nyugati (vagy euroatlanti) kultúra története során miként kínált a női test feletti kontroll igénye kézenfekvő metaforákat a természet „meghódításának” a leírására:¹¹ a gazdasági terjeszkedés „szűzföldek” művelésbe vonásaként, a vadon megzabolázásaként jelenik meg; a gazda éppúgy a földje, mint a felesége „ura”. Azt gondolhatnánk, hogy a modernitással a nők helyzete jobbá vált, Carolyn Merchant nagyszabású történelmi elemzése azonban világossá teszi, hogy a patriarchális uralom különböző formái csak erősítették egymást a kapitalista átmenet során. Az után, hogy „az új 17. századi mechanikus filozófia megerősítette az anyag passzivitásának és tehetetlenségének koncepcióját”,¹² a korábbiól származó animisztikus/panteisztikus vallásoknak a nem emberi létezők érző és intelligens voltát illető elgondolásai „babonának” minősültek, ami megváltoztatta a hozzájuk való viszonyulást is. A nem-emberi létezőket egyre inkább tárgyként, pusztá erőforrásként kezelték – a természethez közelebbnek gondolt nőkkel egyetemben, ami legitímálta a „gyengébbik nem” szubjektum-státuszának a megkérdőjelezését, a felettük gyakorolt ellenőrzés szükségességét és feladataiknak a materiális/domesztikus szférára való korlátozását.¹³

Az ökofeminista filozófia egyik meghatározó alakja, Val Plumwood szerint viszont a természet/nő feletti kontroll igénye nem a mechanisztikus világrépre, de még csak nem is a keresztény eszmerendszerre vezethető vissza (mint Lynn

⁹ KENDE B. Hanna, *A kisémmizett férfinem: Az ősanyaistennőtől a mesterséges anyamébig* (Budapest: Osiris Kiadó, 2009), 42.

¹⁰ Sherry B. ORTNER, „Nő és férfi, avagy természet és kultúra?”, ford. SZOLGA Lívia, in *Antropológiai irányzatok a második világháború után*, szerk. BICZÓ Gábor, 195–210 (Debrecen: Csokonai Kiadó, 2004), 201.

¹¹ Anette KOLODNY, „Unearthing Herstory: An Introduction”, in *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*, szerk. Cheryll GLOTFELTY és Harold FROMM, 171–181 (Athens–London: The University of Georgia Press, 1996), 171.

¹² Carolyn MERCHANT, *The Death of Nature. Women, Ecology and the Scientific Revolution* (San Francisco: Harper & Row, 1980), 156.

¹³ Vö. Maria MIES, „Women have no Fatherland”, in Maria MIES és Vandana SHIVA, *Ecofeminism*, 116–130 (London: Zed Books, 1993), 120–121, <https://doi.org/10.5040/9781350219786.ch-009>; CSÁNYI Gergely, GAGYI Ágnes és KERÉKGYÁRTÓ Ágnes, „Társadalmi reprodukció és az élet újratermelése a kapitalizmusban”, *Fordulat* 24 (2018): 15–18.

White állítja),¹⁴ hanem a (fal)logocentrizmusnak a nyugati kultúrát meghatározó filozófiai hagyományában gyökerezik. Amit „tudásként” tartunk számon, az Adrienne Rich szerint sem más, mint „az élő emberek tevékenységeitől elszakított absztrakciók, amelyeket szlogenek formájában adagolnak vissza az embereknek”.¹⁵ Az ész mindenhatóságának és az individualizmus értékének a mítosza lehetetlenné teszi, hogy az ember az ökológiai rendszer részeként lássa magát, állítja Plumwood. Bár a „Másokként” látott létezők hozzájárulása az élethez nélkülözhetetlen, mégis láthatatlanok és el nem ismertek maradnak.¹⁶ „Ezek a szexualizált, rasszosított és naturalizált mások eldobható testük révén a nem egészen emberi emberek tömegei”, akiknek „végzetes kizárás és diszkvalifikálás jutott [...] osztályrészül”, ami felveti „a hatalom és a kizárás problematikáját”,¹⁷ írja Rosi Braidotti is. És mint Kiss Kata Dóra kommentálja, „ez a hierarchikus, kirekesztő gondolkodás – mely képtelen elismerni a nőket, a nem nyugati társadalmak, az állatvilág, vagy a természet kincseinek önértékét – idézi elő a jelen egyre eszkalálódó válsághelyzeteit is”.¹⁸ Továbbá ez magyarázza azt is, hogy társadalmi osztálytól függetlenül, a férfiak ökológiai lábnyoma még egy olyan fejlett országban, mint Svédország, is sokkal nagyobb a nőkénel,¹⁹ ami még egy indok, hogy az antropocént *androcénnak* kereszteljük át.

ROBERT FROST ÉS A FÁK

Robert Frost *Nyírfák (Birches)* című, 1915-ben megjelent verse a költő egyik legismertebb korai alkotása, és azok közé a művei közé tartozik, amelyek miatt Frostot sokszor a természet költőjeként, adott esetben Emerson és Thoreau,

¹⁴ Lynn WHITE JR., „Ökológiai válságunk történeti gyökerei”, ford. KISÉRY András, in *Környezeti etika: Szöveggyűjtemény*, szerk. LÁNYI András és JÁVOR Benedek, 167–177 (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2005), 167–177.

¹⁵ Adrienne RICH, „Notes toward a Politics of Location”, in *Blood, Bread, and Poetry: Selected Prose 1979–1985*, 211–231 (W. W. Norton & Company, 1994), 213.

¹⁶ Val PLUMWOOD, *Environmental Culture: The ecological crisis of reason* (London–New York: Routledge, 2002), 27.

¹⁷ Rosi BRAIDOTTI, „A poszthumántudományok felé”, ford. LOVÁSZ Ádám, *Helikon* 64 (2018): 435–451, 442.

¹⁸ KISS Kata Dóra, „Vissza a természethez? Az ökológiai válság feminista olvasata”, *Tranzitblog.hu*, 2020.05.11, <http://tranzitblog.hu/vissza-a-termeszethez-az-okologiai-valsag-feminista-olvasata/>.

¹⁹ Ariel SALLEH, „A materialist ecofeminist reading of the green economy: Or yes Karl, the ecological footprint is sex gendered”, in *The Routledge Handbook of Transformative Global Studies*, szerk. S. A. Hamed HOSSEINI, James GOODMAN, Sara C. MOTTA és Barry K. GILLS, 247–258 (London: Routledge, 2020), 250, <https://doi.org/10.4324/9780429470325-18>.

azaz a romantikus „tájleíró” hagyomány, a „nature writing” örököséként emlegetik.²⁰ Megszámlálhatatlan olyan tanulmány és szakdolgozat található az interneten, amelyek ökokritikai szempontból méltatják az életművét vagy egyes alkotásait. *A nyírfák* azon híres sora, amely első pillantásra nagyszerű példaként szolgálhatna egy effajta hozsannához, a vers vége felé található: „A föld a szeretet igaz helye: / Másutt jobb, tudom, úgysem lehet”.²¹ A kontextusból kiemelve e bölcsesség Aldo Leopold föld-etikáját látszik visszhangozni, sőt, mintha azokat az ökofeminizmusra és annak 20. századi verziójára, a feminista ökokritikára is jellemző törekvéseket előlegezné meg, amelyek az absztrakt, transzcendentális igazságok helyett a létezés „megtestesültségének” (*embodiment*) elismerését és a kapcsolatokban való feloldódást tekintik a boldogulás és az etikus lét alapjának.²² De vajon a kontextus is támogatja ezt az olvasatot?

Első pillantásra úgy tűnik, hogy a versben megfogalmazódó dendrofilia a föld szeretetének a metonímiája. A vers egy kedves gyermeki emlék köré épül, amelyet a nyírfák látványa vált ki a lírai énből, és amit a természetleírás klasszikus hagyományának megfelelően itt is a szentencia követ, amelynek a pedantériáját némileg felpuhítja a motiváció: a lírai énből „felnőttként” olyan gondolatokat ébreszt a szóban forgó emlék, amelyek csak utólag, az élet nehézségeinek megtapasztalása után megfogalmazhatók. Az említett látvány maga nem egyéb, mint hogy (más fáktól eltérően) a szemlélt nyírfák nem állnak egyenesen, hanem meghajlanak, olyannyira, hogy a koronájuk a földet súrolja. A szóban forgó természeti jelenséget jól ismerő beszélő hamar magyarázatot is ad minderre: „Jeges viharok után maradt nyomok” ezek, ugyanis a nyírfák ágait télen lehúzza a ráfagyott jég, „A teher alatt a fonnyadt páfrányokra hajolnak, / Nem törnek; bár ha már meghajolva / Sokáig maradnak,

²⁰ Vö. pl. Nina BAYM, „An Approach to Robert Frost’s Nature Poetry”, *American Quarterly* 17, 4. sz. (1965): 713–723, 715, <https://doi.org/10.2307/2711128>; Clark GRIFFITH, „Frost and the American View of Nature”, *American Quarterly* 20, 1. sz. (1968): 21–37, 21, <https://doi.org/10.2307/2710988>.

²¹ Robert FROST, „Birches”, in Robert FROST, *Selected Poems*, 54–57 (New York: Henry Holt, 1923). Magyarul lásd Robert FROST, *Nyírfák*, ford. FEHÉR Illés, *Magyarul Babelben*, hozzáférés: 2023.10.21, https://www.magyarulbabelben.net/works/en/Frost%2C_Robert-1874/Birches/hu/37713-Ny%C3%ADrf%C3%A1k.

²² Greta GAARD, „New Directions for Ecofeminism: Toward a More Feminist Ecocriticism”, *ISLE* 17, 4. sz. (2010): 643–665, 659, <https://doi.org/10.1093/isle/isq108>; Serpil OPPERMANN, „Feminist Ecocriticism: The New Ecofeminist Settlement”, *Feminismo/s* 22 (2013): 68–69, <https://doi.org/10.14198/fem.2013.22.06>. Rosi Braidotti „zóé-centrikus egalitarianizmus” például az Élet mint olyan tiszteletére, „a viszonyok elsődlegességére és a kölcsönös függőségre (interdependencia) épül”. Lásd Rosi BRAIDOTTI, *The Posthuman* (Cambridge: Polity Press, 2013), 95.

többé ki nem egyenesednek”. Bár tudja, hogy mi a „pőre igazság”, a lírai én továbbra sem képes elengedni az első benyomását: „játszom a gondolattal, egy fiú hintáztatja őket”, s a fák emiatt hajlanak a földre. A fiú ugyanis, akiről később (nem meglepő módon) kiderül, hogy a lírai én fiatalkori önmaga, aki vidéki magányában és az olyan városi játékok hiányában, mint például a baseball, rájön, hogy „egyedül is játszhat”: úgy szórakoztatja magát, hogy felmászik a nyírfára, és amikor az egyre vékonyodó törzs vége a föld felé hajol, lecsúszik róla és igyekszik a talpára érkezni. „A nyír hajlításánál rosszabbat ne tégy” – így a vers zárata. S hogy miért olyan tiszteletreméltó tevékenység a nyírhajlítgatás, az a tájleírás és a zárlat közti „szentenciából” derül ki: ebben a részben az egyszerű játék – diszkurzív módon kifejtve – az eddigieknél magasabb metaforikus jelentéseket és asszociációkat kap.

Megtudhatjuk, hogy a lírai én azért tér vissza „álmaiban” (és az olyan éber álmodozásaiban, mint amit a vers bemutat) a tárgyalt gyermekkori emlékekhez, mert gyakran előfordul, hogy úgy érzi, „[szeretné] elhagyni egy időre a földet/ Majd visszatérve újra kezdeni mindent”. A nyírfa le-föl hintáztatása a váagnak ezt az oda-vissza irányát idézi fel; ezt a hintázó mozgást követi tematikusan (és egyszersmind strukturálisan) a gyermekkori emléktől a felnőtt állapothoz való visszatérés oda-vissza mozgása is a versben. Tovább fokozza és filozófiai távlatokba helyezi a jelenséget, hogy a fa csúcsa az éggel, pontosabban az isteni szférával, a halál utáni transzcendenciával asszociálódik: ami a magyar fordításban így hangzik, „Szeretnék [...] az ég felé kúszni, amíg a fa elbír”, az angol eredetiben valójában az üdvösség vágyának a megfogalmazása, a beszélő „a *menny* felé” akar „mászni” (climb [...] Toward heaven). A fa itt már-már Jákob lajtörjáját idézi.

A fa csúcsának az éggel való összekapcsolása ősi hagyomány, maga az „élet-fa” koncepciója is ezen alapul, s mivel a törzséhez képest az oldalágai a kezek benyomását keltik, s a növény általánosságban az „ég felé” nő, a fa eleve igen alkalmas tradicionális vallásos/morálfilozófiai tézisek szimbolizálására;²³ akár annak a képnek az érzékeltetésére is megfelelő, amelyet a humanizmus az ember kivételes státuszáról alkotott, hiszen „a vertikális, a felfelé tekintés, szublimálás antropomorf mozzanatát is magában foglalja”.²⁴ Érthető tehát, hogy a fára mászás Frostnál az elme „felfelé”, a fény felé való törekvéséhez,

²³ Thoureau-t idézi Donald WORSTER, *Nature's Economy: The Roots of Ecology* (San Francisco: Sierra Club Books, 1977), 108.

²⁴ BÉNYEI Tamás, „Daphne átváltozásai”, *Ókor* 3 (2013): 32–45, 36.

a spirituális elvágyódáshoz kapcsolódik,²⁵ amit a vers első fele azzal készít elő, hogy a nyírfákra fagyott jég lepergését úgy írja le, „mintha lehullott volna a menny belső boltozata”. A meghajlott fák mint „íves törzsek” ábrázolása a vers közepén így az erdőt a (boltíves) templommal asszociálja (immár a baudelairre-i „természet”-képzetet is megidézve). A „hintázás” játéka tehát voltaképpen a „lélek” ingázása a transzcendencia és a valóság, a gondolatiság és a testiség, az ártatlanság és a tapasztalat között – ám szemben a test „börtönébe” zárt platóni lélekkel, a beszélő nem részesíti az említett oppozíciópárok első felét előnyben, annak ellenére sem, hogy az élet nehézségei miatt olykor elvágyódik. „A földtől való eltávolodásában sem szakítaná meg a kapcsolatot a földdel soha”, írja 1951-es disszertációjában Mary Jane Smith,²⁶ és a vers a tekintélyes Harold Bloom szerint is „a teremtett világgal való rokonság érzésének” jellegzetesen frosti megnyilvánulása.²⁷

Egy efféle földcentrikus episztemológiának még nem mond ellent, hogy ugyanaz a hely, amely a templommal asszociálódik és a fa csúcsán keresztül átvezetést ígér a mennybe, egyszersmind az élet negatív vonásainak is kifejezési formát kínál, „Mikor gyötör a gondolat, hogy / Az élet átjárhatatlan erdő / Melyen áthaladva ég az arcod, pókhálók / Tömegét szakítja, szemed könnyel tele, / Mert egy visszapattanó vessző megsértette.” Az erdő eszerint meglehetősen kellemetlen és szenvedésekkel teli hely: de akár azt is mondhatnánk, hogy Frost modernitását éppen az adja, hogy romantikus elődeitől eltérően nem csak az ökofíliának, hanem az ökofóbiának is hajlandó hangot adni. Ökoetikai szempontból jóval problematikusabbak azok a jelentéslehetőségek, amelyek nem diszkurzív módon és nem is metaforák révén jelennek meg, hanem olyan asszociációk formájában érvényesülnek, amelyek a „játékot” egyoldalú *batalmi játszmányává* teszik, méghozzá úgy, hogy szigorúan következetes hálót alkotnak – tehát véletlennek vagy hibának nem, legfeljebb *nem tudatos* jelentésalkotó elemeknek tekinthetők.

A vers egyik fontos gesztusa annak hangsúlyozása, hogy a nyírfahintázás olyan játék, amit a fiú „egyedül is játszhat”. A fa ágenciája, (játzó)társként való szerepeltetése egy fél gondolat erejéig sem merül fel a szövegben, amely a természet/kultúra ellentétet legitimáló karteziánus világnézetnek megfelelő-

²⁵ Robert FAGGEN, *The Cambridge Introduction to Robert Frost* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 155, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139167338>.

²⁶ Mary Elizabeth SMITH, *The Function of Natural Phenomena in the Poetry of Robert Frost*, PhD Dissertation (Ann Arbor: ProQuest, 2018), 160.

²⁷ Harold BLOOM, *Robert Frost (Bloom's Modern Critical Views)* (Philadelphia: Chelsea House Publishers, 2003), 129.

en a növényt a „nyírfahintáztatás” tárgyának mutatja. Ezt persze nem is lehet elvárni egy 1915-ös alkotástól, amely a romantika transzcendentális/animisztikus szemléletétől már eltávolodott, de még messze van attól a ma általánosan elfogadott elképzeléstől is, mely szerint nem csupán az állatok, hanem a növények is „érző” és sajátosan intelligens lények.²⁸ Cleve Baxter, aki az 1960-as években először próbálta poligráffal tudományosan igazolni azt a feltételezést, hogy a növények kommunikálnak egymással, pedig még meg sem született. Ennyiben Frost maga a megtestesült antropocén „ember”: ha azt nézzük, hogy a „játék” során hogyan viszonyul ahhoz a „tárgyhoz”, ami számára a nyírfa, akkor egyenesen azt mondhatnánk, hogy kifejezetten a természet leigázásának hagyományát viszi tovább. A „játék” leírása világossá teszi, hogy a játszó motivációja a növények tényleges és egyben szimbolikus alávetése:

Egymás után győzte le az örökölt fákat
Újra és újra hajlítgatva, míg azok, szabadulva
Merevségükből hajlékonyá nem váltak,
Egyetlen egy sem ernyed, betöretlen
Szál nem maradt.

Foucault után azt mondhatnánk, hogy e hatalmi játszma tétje szinte világosan biopolitikai jellegű; a feladat „hajlítva a földre [...] kényszeríteni” a fákat úgy, hogy azok újra felhasználhatók maradjanak, így a játék megismételhető legyen: „Megtanulta, a törzseket/ Hogyan, meddig lehet feszíteni”. Igaz, a „biopolitika” eredeti koncepciója szerint nem a természet, hanem az emberek feletti uralom technológiáit foglalja magában. Foucault szerint a hatalom mindig a korábbinál gazdaságosabb és hatékonyabb ellenőrző stratégiák elsa-játítására törekszik: a „modern” felügyeleti hatalom megjelenése a 17–18. század óta a testek „hasznosságának” fokozását az emberi öntudat és az önkontroll képességének felmagasztosítása révén biztosítja.²⁹ De nem mondhatjuk-e, hogy a felvilágosult tudományos gondolkodás pontosan *ugyanazért* biztat arra

²⁸ RUSVAI Mónika, „Rettentő növények: ember-növény hibridek Robert Holdstock *Lavondyss* című regényében”, in *Rémesen népszerű: Szörnyek a populáris kultúrában*, szerk. LIMPÁR Ildikó, 260–271 (Budapest: Athenaeum, 2020), 261–262; NÉMETH Zoltán, „A líra növényforradalma”, in *Fényem nő: magam termelem”: Biopoétika a 20–21. századi magyar lírában*, szerk. BALAJTHY Ágnes és MEZEI Gábor, 316–327 (Budapest: Prae Kiadó, 2022), 317–318; Vö. még HÓDOSY Annamária, *Klímaszörnyek: Ökokritika és populáris film 2* (Szeged: Tiszatáj, 2023), 346–347.

²⁹ Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés: A börtön története*, ford. FÁZSY Anikó (Budapest: Gondolat Kiadó, 1990), 43. Az ebből kinövő ökogovernmentalitás koncepciójához lásd jelen számban Kora Karina Leila kritikáját.

is, hogy a nem emberi lényeket pusztá tárgynak tekintsük? A karteziánus szubjektum „feltalálása” egybeesik a nem emberi világ gépezetként való felfogásának eszméjével.³⁰ Mint Horkheimer és Adorno írják *A felvilágosodás dialektikájában*, a modernitás előtt

a mágikus rítusban az emberek befolyásolni akarták a természetet. Mostantól fogva az anyagon az őket irányító vagy benne rejlő erők, rejtett tulajdonságok illúziója nélkül kell uralkodni. Mindaz, ami nem akar igazodni a kiszámíthatóság és hasznosság mércéjéhez, gyanús a felvilágosodás számára. [...] A szubjektum felébredéséért a hatalomnak mint az összes viszonyok alapelvének elismerésével kell megfizetni.³¹

A nem emberi világ entitásainak tárgyiasítása, mint Carolyn Merchant bemutatta, radikálisan csökkentheti a kihasználásuk miatti bűntudatot is: az „uralom új képzetei a természet leigázásának kulturális engedélyeként működtek”.³² Bár Frost verséből kiderül, hogy szemben a jeges vihar által véglegesen meghajlított fákkal, a nyírhintáztatás nem okoz maradandó károkat, „Görbék, hajlítottak ettől még nem maradnának”, azt már csak Fehér Illés *átültetésében* olvashatjuk, hogy a fák így elkerülik „A jeges vihar által okozott kínokat”. Mintha a fordító érzékelné, hogy a növény mégiscsak számít, a játék pedig kegyetlen, és ezért mentetegetésre szorul. Az angol eredeti egyáltalán nem érzi ennek szükségét: ott a hintáztatás emlékével „a jeges vihar ténye” (*matter-of-fact about the ice-storm*) áll szemben, és hogy ezt a növények hogyan élik meg, nem kerül szóba – nem része a vers gondolatrendszerének. A beszélő nem sajnálatból, valamiféle rokonszenvből írja azt, hogy „Szeretném, ha inkább” egy fiú „hajlítgatná a fákat, kedvtelésből”, hanem azért, mert ebben a fantáziában ő uralja a fákat és nem a vihar.

A nyírfahintáztatás így már nem is annyira ártatlan móka, mint amennyire első pillantásra tűnik, inkább egy hatalmi „technológia” elsajátításának, „megtanulásának” a folyamatát festi le. Ebben a kontextusban a hintamozgás, a nyírfatörzs segítségével való föl-le ingázás a Freud által „civilizációs mérföldkönek” tekintett gyermeki viselkedés, a Fort-Da játék mintáját látszik

³⁰ Donald WORSTER, *Nature's Economy: The Roots of Ecology* (San Francisco: Sierra Club Books, 1977), 318.

³¹ Max HORKHEIMER és Theodor W. ADORNO, *A felvilágosodás dialektikája: Filozófiai töredékek*, ford. BAYER József (Budapest: Gondolat Kiadó–Atlantisz Kiadó, 1990), 25.

³² Carolyn MERCHANT, *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution* (San Francisco: Harper & Row, 1980), 2.

követni. Ezt a játékot Freud az unokaöccsénél figyelte meg, de kétségtelenül minden kisgyerekre jellemző, hogy életük egy szakaszában különös szórakozást találnak abban, hogy a játékokat újra és újra eldobják, várva, hogy az valahogyan visszakerül hozzájuk. Freud szerint a játék az anya jelenlétének és hiányának a váltakozását reprezentálja: „Hatalombakerítési ösztönnek nevezhetnők e törekvést, mely függetleníti magát attól, hogy az emlék önmagában véve örömteljes-e vagy sem”, írja Freud, a gyermekek ezzel a játékkal „úgy-szólván a helyzet uraivá válnak”.³³ Az a késztetés pedig, hogy „a helyzet uraivá” váljunk, a *Rossz közérzet a kultúrában* tanúsága szerint a „természet erőinek [...] a leigázását” is magában foglalja, ami „évezredek óta óhajtott beteljesülés”, még ha utólag ki is derül, hogy „a természet feletti hatalom az emberi boldogságnak nem az egyetlen feltétele”.³⁴

A pszichoanalízis szerint a vágy az anya birtoklására vagy visszaszerzésére irányuló törekvésre vezethető vissza, így az a hagyomány, amely a környezetet *Anyatermészektént* aposztrofálja, és a természetet és a nőt a reprodukcióra való „képességük” miatt felelteti meg egymásnak, felveti a lehetőséget, hogy a pszichoanalízis az ember természethez való ambivalens viszonyát is képes legyen magyarázni. Az „ökopszichoanalízis” olyan új diszciplína, amely többek közt ennek a következményeit vizsgálja. Joseph Dodds például azt veti fel, hogy az az indokolatlan, de jellemző meggyőződés, hogy a természeti erőforrások végtelenek, szó szerint *gyerekes* hit: ahhoz hasonlít, mint amikor a kisgyermek magától értetődőnek véli az anyai gondoskodást (és persze azután neheztel a határok felállítása miatt). A természettől és a nőktől való elhatárolódás egyidejű igényét, amely az ökofeminizmus alapja, Simon Estok is a nőiséggel összekapcsolt materialitás mint „zabolátlan, aszinkron, anyagi heterogenitás” objekt voltának tudja be,³⁵ ami ugyanakkor – mint Julia Kristeva már jóval korábban elővezette – az elsősorban testként érzékelt anyától való elhatárolódás és az éneidealként működő apával azonosulás következménye”.³⁶ Ennek a folyamat-

³³ Sigmund FREUD, *A balálösztön és az életösztönök*, ford. KOVÁCS Vilma (Budapest: Világirodalmi Könyvkiadó, 1923), 12, 13.

³⁴ Sigmund FREUD, „Rossz közérzet a kultúrában”, in Sigmund FREUD, *Esszék*, 327–405 (Budapest: Gondolat Kiadó, 1982), 352.

³⁵ Simon C. ESTOK, „The Ecophobia Hypothesis: Remembering the Feminist Body of Ecocriticism”, in *International Perspectives on Feminist Ecocriticism*, szerk. Greta GAARD, Simon C. ESTOK és Serpil OPPERMAN, 70–83 (London: Routledge, 2013), 77, <https://doi.org/10.4324/9780203520840>.

³⁶ Julia KRISTEVA, *Powers of Horror: An Essay on Abjection*, ford. L. S. ROUDIEZ (New York: Columbia University Press, 1982), 53–55; magyarul Julia KRISTEVA, „Bevezetés a megalázottsághoz”, ford. KISS Ágnes, *Café Babel* 20 (1996): 169–184, 170.

nak meghatározó későbbi mozzanata a jól ismert Ödipusz-komplexus, amelynek során a fiú az apával rivalizál az anya „birtoklásáért”, ami Frost versében is köz(ép)onti mozzanat (pontosan a vers középső sorában kap megfogalmazást). A magyar fordítás ugyan finoman úgy fogalmaz, a fiú „[e]gymás után győzte le az örökölt fákat”, az eredetiben viszont azt olvashatjuk, hogy „egymás után igazta le *apja fáit*”. Akár pszichoanalitikus kontextusba helyezzük, akár nem, a nyírfáknak „az apja fáiként” való megnevezése mindenképpen azt sugallja, hogy a fiú voltaképpen az apát akarja legyőzni, hogy felvehesse annak „alfa-hímként” elfoglalt pozícióját a patriarchális rendben.³⁷

Annál is inkább érvényes lehet egy ilyen olvasat, mert a „fiúnak” alárendelt „materialitás” (vagyis a fák) hasonlítója nő. A jeges eső terhe által meghajlított fákat írja le így a vers: „leveleikkel a földet érintik, / Mint a térdelő lányok mikor lobbanó hajukat / Fejük felett átlebbentve a napon szárítják”. A vers követi azt a hagyományt, amely a feminizálja a természetet, amiben nincs is semmi különös. Az azonban már figyelemreméltó, hogy a szöveg éppen a fa sajátos meghajlított, „betört”, „meglovagolt”, alakját asszociálja egy térdelő nővel: a metafora tehát a Másik *térdre kényszerítését* ábrázolja. A fákban felfede(ze)tt lányalak szárítkozik – ami az aktképek egyik kedvenc témája, többek közt azért, mert ez a kép meztelenséget és azt feltételezi, hogy a nő nem látja az őt nézőt. Vagyis olyan fantáziáról van szó, amely tagadhatatlanul „tárgyiasítja a »nőt« a »nézés« férfi uralta [...] módján”,³⁸ mint azt John Berger írja. Vagy, mint a még ismeretebb Laura Mulvey fogalmaz, „a nő képe mint a férfi (aktív) tekintetének (passzív) nyersanyaga” jelenik meg ezúttal is, s a vers (a klasszikus filmhez hasonlóan) „magába a látványába építi be azt, hogy miként is kell a nőre nézni”,³⁹ illetve hogy miként kell (el)bánni a természeti környezettel.

Ráadásul a fák által felidézett lányalak valójában nem is „térdel”, hanem négykézlábon áll („on hand and knees”); és mivel a „játék” a tökéletes nyírfadöntögetési módszer megtanulása, a hasonlat szexuális asszociációkat is előhív, sőt, mivel (örömmel részletezett) kényszerítésről van szó, a szexuális erőszakot is felidézi. Robert Frost feltehetően megdöbbenne a vers interpretációjának

³⁷ Karen Kilcup felveti ugyan, hogy „e sorok természetesen egy erotikus ödipális drámaként is olvashatók”, de nem kezd semmit ezzel a meglátással. Vö. Karen L. KILCUP, „Something of a Sentimental Sweet Singer’: Robert Frost, Lucy Larcom, and ‘Swinging Birches’”, in *Roads Not Taken: Rereading Robert Frost*, szerk. Earl J. WILCOX és Jonathan N. BARRON, 11–31 (Columbia: University of Missouri, 2000), 27.

³⁸ John BERGER, *Ways of Seeing* (London–Harmondsworth: BBC and Penguin, 1990), 54.

³⁹ Laura MULVEY, „Vizuális öröm és narratív film”, ford. MURÁTH Rita, in *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása: A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrúd és SÁRI László, 560–568 (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), 567.

e fordulatán – ez azonban nem változtat azon, hogy még ha akaratlanul és figuratív módon is, de összemossa a szexuális erőszakot és a természet feletti uralomra való törekvést, amelyeket a „férfivá válás” nosztalgikus és játékos akusaként ábrázol. „A természetnek nevezett valamit piedesztálra emelni és távolról csodálni ugyanazt teszi a környezettel, amit a patriarchátus a Nő alakjával. Ez a szadista csodálat paradox aktusa”,⁴⁰ írja Timothy Morton a romantika természetkultuszáról, ami itt kevésbé romantikus, és kicsit erősebben „szadista”. Lehet, hogy a vers nem képviseli a fallogocentrizmus logikáját, a fallocentrizmus etikáját azonban igen. „A nyír hajlításánál rosszabbat ne tégy” – hangzik a vers zárata; ökofeminista szempontból azonban nem is nagyon lehetne ennél rosszabbat tenni.

ADRIENNE RICH ÉS A FÁK

Adrienne Rich *A fák* (*The trees*) című verse, amelyet a következőkben vizsgálni fogok, közismerten feminista érdekeltségű szöveg, amely a domináns olvasatok szerint a női láthatatlanság és bezártság negatív tapasztalatáról szól természeti metaforák segítségével. A vers 1963-ban keletkezett, nem sokkal az előtt, hogy Rich politikai aktivistává avanszált és nyíltan feministának kezdte vallani magát. Nem csoda tehát, ha a szöveg úgy olvastatja magát, mint a női öntudatra ébredés, és az elnyomás alól való szabadulni vágyás kifejezése, amit a szobába börtönzött fáknak az erdőbe való kiszökése szimbolizál:

A gyökerek egész
éjjel küszködtek, tépik ki a padló
réseiből magukat.
Az ablak fele nyújtózik a lomb,
erőlködve feszülnek meg a gallyak,
a háztető alól meggörbedt, öreg ágak csoszognak
elő...⁴¹

⁴⁰ Timothy MORTON, *Ecology without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics* (Cambridge: Harvard University Press, 2007), 5.

⁴¹ Adrienne RICH, „The trees”, in Adrienne RICH, *Collected Early Poems, 1950–1970* (New York: W. W. Norton & Co, 1995), 211. Magyarul Adrienne RICH, „A fák”, ford. RAKOVSKY Zsuzsa, *Lelekgyakorlatok*, hozzáférés: 2023.01.05, <https://lelekgyakorlatok.tumblr.com/tagged/Adrienne%20Rich>.

1955 és 1963 között Rich három gyermeket szült, ami talán érthetővé teszi, miért érzi a házat börtönnek. Az otthonhoz kötöttség, a női mozgástérnek a férfiéhoz képest való beszűkültsége mindazonáltal a 18–19. század óta kiemelt témája a női irodalomnak: az „olcsó természet” követelménye mellett az ingyenes, otthoni női munka is „szükséges feltétele annak, hogy a tőke értéktöbbletet tudjon kitermelni a világméretű felhalmozás érdekében”.⁴² Mindez a nők szelidségre és gondoskodásra, a „kiszolgáló” feladatokra való nevelésében, az efféle „feminin” tulajdonságok felmagasztalásában és biológiai normaként való beállításában, valamint a nők felett gyakorolt ellenőrzés igényében is megnyilvánul, ami megint csak a természet ellenőrizhetőségének koncepcióját tükrözi.⁴³

Az ipari forradalom korának az a kedvelt képe, mely szerint a háziasszony „az otthon angyala”, számos olyan metaforával párosítható, amelyek jól érzékeltetik mind a természeti asszociációt, mind az ellenőrzés igényét: a nő madárka az aranykalitkában vagy éppen egzotikus virág az üvegházban.⁴⁴ Hegel is ekkortájt hirdette, hogy „[n]őknek lehetnek ötleteik, lehet ízlésük, kecsességük, de az eszményi nincs birtokukban. A különbség férfi és nő között az állat és a növény különbsége: az állat inkább megfelel a férfi jellemének, a növény inkább a nőének, mert a nő inkább nyugodt kibontakozás, amelynek elve az érzés határozatlanabb egyessége”.⁴⁵ A női írók művei azonban ékes példái, hogy ez a „béke” és „lassúság” csak a felszín, maszk, amely kétségbeesést és/ vagy ellenállást rejt. A Gilbert és Gubar által elemzett „őrült nő a padlason” motívum a *Jane Eyre* Berthája után Gilman *Sárga tapétájában* is központi helyet foglal el, a 18–19. század népszerű gótikus szövegeiben pedig olyan gyakori, hogy a kutatók egy alműfajt is azonosítottak az így kifejezett problémákra koncentráló ’feminin’ vagy ’feminista’ gótikában.⁴⁶ A szóban forgó szövegek-

⁴² Joshua CLOVER és Juliana SPAHR, „Gender Abolition and Ecotone War”, in *Anthropocene Feminism*, szerk. Richard GRUSIN, 147–167 (Minneapolis–London: University of Minnesota Press, 2016), 153.

⁴³ Marti KHEEL, „From Heroic to Holistic Ethics: The Ecofeminist Challenge”, in *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*, szerk. Greta GAARD, 243–271 (Philadelphia: Temple University Press, 1993), 245–247.

⁴⁴ Vö. Margaret Flanders DARBY, *The Hothouse Flower: Nurturing Women in the Victorian Conservatory* (Brighton: Edward Everett Root Publishers, 2020), 8–9.

⁴⁵ Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *A jogfilozófia alapvonalai vagy A természetjog és államtudomány vázlatata*, ford. SZEMERE Samu (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971), 194.

⁴⁶ Diana WALLACE, *Female Gothic Histories: Gender, History and the Gothic* (Cardiff: University of Wales Press, 2013); Paul MORRISON, „Enclosed in Openness: Northanger Abbey and the Domestic Carceral”, *Texas Studies in Literature and Language* 33, 1. sz. (1991): 1–23. Vö. még Ellen MOERS, *Literary Woman* (New York: Doubleday & Company, 1976); Marie MULVEY-ROBERTS, *The Handbook of the Gothic* (London–New York: Palgrave Macmillan, 2009).

ben gyakran tematizált mentális zavar a nők tehetetlenségét fejezi ki a patriarchális kontrollal szemben. Egyedül így kommunikálhatták az önrendelkezés iránti igényüket:⁴⁷ ezt a nőknél a 19. században oly gyakran diagnosztizált hisztéria esetében, az 1980-as évektől pedig az anorexia kapcsán emelték ki a kritikusok.⁴⁸ Mindez jól jelzi azt is, hogy a probléma nem vált a múlt relikviájává a választójog megszerzésével.

A motívum Sylvia Plath *Az üvegbúrájának* elmeegógyintézetben „gyógyuló” nőfigurájában éled újjá azzal párhuzamosan, ahogyan a háztartásbeli élet szépségét zengő patriarchális ideológia is felerősödött a világháború után, ami Betty Friedan *A nőiség misztikuma* című híres könyve szerint meghatározó volt a háztartásbeli nők körében elhatalmasodó depresszió kialakulásában, s amely saját bevallása szerint az anyaként megfelelni próbáló Richre is kihatott.⁴⁹ Friedan könyve, amely azután a feminizmus második hullámának egyik manifesztójává vált, ugyanabban az évben látta meg a napvilágot, mint amikor *Az üvegbúra* és *A fák* is keletkezett. És mi érzékeltethetné jobban Friedan tézisét, az otthon klausztrófiáját s az aktív élet vágyát, mint éppen a szobából küszködve kiszabadulni akaró fák, amelyek úgy „csoszognak / elő, mint kórház ajtajához / a távozó, félig még/ kábult beteg”? A hisztéria kritikai recepciója világosan mutatja, hogy gyakorta egyszerűen az elvárt szerepnek való ellenállás az, ami miatt a nőket betegnek nyilvánítják, majd az ellenállást medikalizálják. Rich versében ugyanakkor ehhez hozzájárul a lírai ének a fákkal való furcsa kapcsolata is, ami egyszerre sugall valamiféle mély összhangot a növényekkel és tartja fenn azt a lehetőséget, hogy a nő hallucinál: „a lomb és mohailat/ beszivárog a házba, mint távoli beszéd. / Fejem telis-teli / suttogással”. A lírai én ráadásul leveleket ír, „melyekben csak futólag említem meg: az erdő / most távozik a házból”, így a növények beszédének a felvetése, és az, hogy a lírai én hallja ezt a beszédet, de *erről hallgat*, erősen azt sugallja,

⁴⁷ Shoshana FELMAN, „A nők és az örültség: a kritika téveszméje”, ford. HÓDOSY Annamária, in *Testes könyv II.*, szerk. KIS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor sk és ODORICS Ferenc, 381–406 (Szeged: Ictus, 1997), 381–383.

⁴⁸ Vö. Cecily DEVEREUX, „Hysteria, Feminism, and Gender Revisited”, *ESC* 40, 1. sz. (2014): 19–45, 33–35, <https://doi.org/10.1353/esc.2014.0004>; Jane M. USSHER, „Diagnosing difficult women and pathologising femininity: Gender bias in Gender bias in psychiatric nosology”, *Feminism & Psychology* 23, 1. sz. (2013): 63–69, <https://doi.org/10.1177/0959353512467968>; Paula A. TREICHLER, „Escaping the Sentence: Diagnosis and Discourse in ‘The Yellow Wallpaper’ Author(s)”, *Tulsa Studies in Women’s Literature, Feminist Issues in Literary Scholarship* 3, 2. sz (1984): 61–77, 67, <https://doi.org/10.2307/463825>.

⁴⁹ Jeannette E. RILEY, „A ‘Sense of Drift’: Adrienne Rich’s Emergence from Mother to Poet in From Motherhood to Mothering”, in *The Legacy of Adrienne Rich’s Of Woman Born*, szerk. Andrea O’REILLY, 209–221 (State Univ of New York, 2004), 209–210.

hogy ő maga is tudja: tapasztalata eltér a normától, és így olyan szankciókat provokálhat, amelyek csak fokoznák a bezártságát.

A vers recepciójában szinte magától értetődő, hogy a fák valójában *nem* fák, hanem emberek, vagyis a növények nem egyszerűen antropomorfizálódnak a versben, de egyenesen bizonyos emberinek tekintett jellemzők metaforái: Rich „a fákat használja a szorult emberi helyzet és a szabadulás kifejezésére”;⁵⁰ a vers a nők (vagy éppen a női gondolatok, a női identitás) elnyomásának a tapasztalatát közvetíti, a suttogás a női tudattalan átszűrődése a tudatba, az elfojtott női vágyak tompa artikulációja.⁵¹ Pedig az, hogy a fák „szobában” laknak, mozognak, és „akarnak” valamit (tehát ágenciával bírnak), semmivel sem fantasztikusabb vagy hihetlenebb megjelenítése a növények életének, mint a feltörő női szabadságigénynek az erdő felkerekedéseként való ábrázolása.

A II. világháború után a nők emancipációja lelassult, a környezeti terhelés viszont a sokszorosára nőtt: van, aki a földtörténeti fordulópontot éppen erre az időszakra: a Nagy Felgyorsulás korára teszi.⁵² Rachel Carson *Csendes tavasz* című könyve, amely a parttalan vegyszerhasználat révén megvalósuló környezetszennyezés hatásaival foglalkozik, s az ökológiai „ébredés” egyik első művének tekintik, egy évvel íródott *A fák* előtt. Vajon mennyire biztos, hogy a vers szabadulni vágyó fái valóban *csak* a női problémákat jelenítik meg – s a fák *saját* problémáit nem? Pedig Rich versének első versszaka igencsak érzékletes leírást ad arról, hogy amikor a fák hiánya miatt az erdő „puszta volt napok során át”, az egyszersmind az élet egyéb formáinak az eltűnését implikálja: „madár nem ülhetett meg, / bogár se bújt / benne”. Vajon mindez nem a Carson *Csendes tavaszához* hasonló ökoapoklipszis képzetét kelti-e, csak itt a toxinok bevetése helyett a fák eltűnése okozza azt?

Az, hogy a vers *nem* fákról szól, szinte provokatív tagadás annak fényében, hogy mindannyian tudjuk: a szobanövények például gyakran aktívan szabadulni szeretnének onnan, ahová az ember kényszeríti őket: „Az ablak fele nyújtózik a lomb, erőlködve feszülnek meg a gallyak”. A környezetvédelmi plakátokon az egyik kedvenc téma a járda rései között, lehetetlen körülmények közt előbukkanó levelek és hajtások, ahol vélhetően „[a] gyökerek egész / éjjel küszködtek, tépik ki a padló / réseiből magukat”, hogy megfelelőbb

⁵⁰ Pl. Karen F. STEIN, *Adrienne Rich: Challenging Authors* (Rotterdam: Sense Publishers, 2017), 45, <https://doi.org/10.1007/978-94-6351-167-4>; Beena ARYA, „Gender difference in the poetry of Adrienne Rich”, *TIJER* 10, 3. sz. (2023): 194–202, 198.

⁵¹ Carmen BIRKLE, *Womens stories of the looking glass: Autobiographical reflections and self-representations in the poetry of Sylvia Plath, Adrienne Rich, and Audre Lorde* (München: Fink, 1996), 158.

⁵² HORVÁTH, *Az antropocén...*, 91.

élőhelyre jussanak. Azt a metaforát, hogy a fák a versben ábrázolt „lázasuk” előtt a „házba” voltak kényszerítve, nem érthetjük-e legalább annyira a növények domesztikálásaként, mint a nők domesztikus szerepbe való kényszerítéseként?

Az, hogy az erdő „üres volt éjek hosszú során át”, frappánsan érzékeltetheti azt a tényt is, hogy „míg 1700 és 1850 között évtizedenként 19 millió hektár[erdő]t irtottak ki, ami körülbelül Németország területének a fele [...] 1850 és 1920 között a veszteség már 50%-kal magasabb volt, 30 millió hektár volt évtizedenként”, majd „az 1920-as évektől az 1980-as évekig az évtizedes veszteségek megnégyszereződtek, és megközelítették a 120 millió hektárt. Ez Dél-Afrika területének felel meg.”⁵³ Nem véletlen, hogy bár a fák megfogyatkozása csak egy a számtalan ökológiai probléma közül, éppen „a nők famentő és faültető akciói”⁵⁴ váltak az ökofeminista mozgalom egyik védjegyévé – aminek a szimbolikus motivációk mellett gazdaságpolitikai okai is vannak: a harmadik világ asszonyai számára az erdő még a közelmúltban is az önfenntartó (és fenntartható) gazdálkodás alapja volt, aminek a szétverésével a kapitalista gazdaság egyszerre teszi tönkre az erdő ökoszisztémáját és vele ezeknek a nőknek és családjaiknak az életét.⁵⁵

Rich versében az erdő egy olyan állapot, egy olyan érzés jelölője, amely *mind* az emberek, *mind* a fák számára a jólléttel asszociálódik. A fákat az ellenőrzés alól kiszabaduló betegekhez hasonlító retorikai alakzat sem a helyettesítésre épül, hanem azokat a tulajdonságokat hivatott kiemelni, amelyekben a megjelenített entitások *osztoznak*, s ezt a strukturálisan kifejezett közösséget tematikusan is megerősíti, hogy a nő hallja a növények „beszédét”. Ha ezt nem az „örültség” megnyilvánulásának vesszük, akkor vajon annak a jele-e, hogy a nőknek van valamiféle „hetedik érzékük”? Vagy a romantikától örökölt hagyományról van szó? Hasonló cipőben járna a lírai én, mint Mikszáth egyik novellájának a hőse, „az érzékeny majdnem-művész”, akit hallucinációk gyötörnek, mert kivág egy fát? Ami talán azt jelzi, hogy „megérti a világ, a fenséges természet igazi működését, és egyedül ő képes átérezni a növény-

⁵³ Hannah RITCHIE, „Global deforestation peaked in the 1980s: Can we bring it to an end?”, ourworldindata.org, hozzáférés: 2023.01.05, <https://ourworldindata.org/global-deforestation-peak>.

⁵⁴ FEDERMAYER, „„Ökofeminizmus...”, 61.

⁵⁵ Vandana SHIVA, *Staying Alive: Women, Ecology and Survival in India* (London: Zed Books Ltd., 1988), 60–61.

világ ellen elkövetett bűnének univerzális etikai súlyát”,⁵⁶ amit a környezet örületként értelmez? Még ha így is volna, Richnél azon van a hangsúly, hogy a „majdnem-művész” a versben éppúgy áldozat, mint a fák: a domesztikus szférába zárva a nő érthető empátiával viseltet a rokon sorsúnak érzékelt domesztikált növények iránt.

A vers végének legfontosabb képe az, hogy „[a] hold-tükör ezer darabra tört”, amit általában a női identitás elgondolásában bekövetkezett változásnak tekintenek, teljes joggal. A Hold női szimbólum, míg a tükör az irodalomban gyakran a magunkról alkotott, internalizált kép metaforája, egyszersmind a női hiúság vagy tetszésvágy szimbóluma is lehet, amit Berger a nők feletti ellenőrzés hagyományához köt: „Nőnek születni annyit jelentett, mint egy kijelölt és szűk térbe, férfiak fogságába születni. A nők társadalmi jelenléte annak a leleményességnek az eredményeként alakult ki, hogy ilyen korlátozott térben, ilyen gyámság alatt élhettek. A nőnek folyamatosan figyelnie kell önmagára. Szinte folyamatosan kíséri őt a saját magáról alkotott képe”.⁵⁷ *A fákban* a Hold mindazonáltal több mint a lírai én identitásának szimbóluma: valódi égitest is, amely éppúgy meghatározza a növények bioritmusát, mint a nők menstruációs ciklusát vagy éppen az árapályt. Olyan entitás tehát, amely a fák, a nők és minden egyéb élő és élettelen létező materiálisan megalapozott ökoszférikus összekapcsolódását is érzékelteti – ahogyan talán a lírai én is emiatt érzékeli a növények „suttogását”. Ariel Salleh szerint „a mások testi szükségleteiről való gondoskodás állandó jelenléte a rokonság érzését kelti az egyszerű nők körében, és úgy tűnik, hogy a rokonságnak ez az érzése a természeti világra is kiterjed. [...] Az ökofeminizmus számára a test a világról való tudás eszköze”.⁵⁸ Rich versében a dendrofília ennek a testi tudásnak a kifejeződése. Mint a költő egy későbbi esszéjében írja: „Az elmélet – amely meglátja a mintát, és a fák mellett az erdőt is megmutatja – az elmélet harmat lehet, amely a földből száll fel, az esőfelhőben gyűlik össze, majd újra és újra visszatér a földre. De ha nem földszagú, akkor nem jó a földnek.”⁵⁹

⁵⁶ HAJDU Péter, „A fák jogai (Mikszáth Kálmán: *A kompossessor fák*)”, in *A kis formák mestere (meg a nagyoké): Elemzések Mikszáth Kálmán novelláiról*, szerk. HAJDU Péter, 41–55 (Veszprém: Prospektus, 2011), 53. Érdemes megjegyezni, hogy a fák Mikszáth novellájában női neveket kapnak.

⁵⁷ BERGER, *Ways of Seeing*, 46–47.

⁵⁸ Ariel SALLEH, „Class, Race, and Gender Discourse in the Ecofeminism/Deep Ecology Debate”, *Environmental Ethics* 15 (1993): 225–244, 228, <https://doi.org/10.5840/enviroethics199315317>.

⁵⁹ RICH, „Notes toward a Politics of Location”, 213–214.

KONKLÚZIÓ

Frost és Rich versét többek közt azért nem nehéz ökofeminista szemmel olvasni, mert „az alárendelt és a növény közti analógiák rendkívül szembeötlőek [sic!]”.⁶⁰ Robert Frost *Nyírfák* című verse, amely első pillantásra a természet-szeretet ikonikus megnyilvánulása, valójában a természet uralásának a dicsőrete, amely ráadásul mindezt a nők tárgyiasításával és szexuális kizsákmányolásával asszociálja. Adrienne Rich *A fák* című költeménye viszont éppen ezt a tapasztalatot teszi a lírai (női) én és a fák közösségének alapjává; a fák és a nők ebben a szövegben éppúgy egymásra montírozódnak, mint Frostnál, de nem azért, mert eredendően „Mások”, hanem azért, mert a patriarchális rend olyan helyzetbe hozza őket, az ellenőrzésük érdekében olyan pozíciót ír elő nekik, amely mesterségesen rekeszti ki őket abból a „kulturából” és közösségből, amelyben kiteljesedhetnének; a nő esetében ez a domesztikus szférán kívüli világ, a fák esetében pedig az erdő.

A *Nyírfák* jól illusztrálja, hogy a feministák joggal tartanak a természet és a nőiség rokonításától, hiszen mind a nők tárgyiasításának és fetiszálásának, mind a környezet semmibe vételének köze van ehhez a hagyományhoz.⁶¹ Ha az ökofóbia, amit Estok a „női” materialitástól való idegenkedés megnyilvánulásának tekint,⁶² olyan jól álcázható ökofíliának, mint ahogyan az Frost verséből és annak recepciójából kitűnik, akkor azon sincs mit csodálkozni, ha a természetvédelemre irányuló igyekezet nem vezetett különösebb eredményre. Ezzel szemben *A fák* recepciója, amelynek címszereplőit a kritika gyakran egyszerűen a nőiség szimbolikus megjelenítésének tekinti, arra mutat rá, hogy az ökofeminista állásfoglalásoknak milyen könnyű kihúzni a méregfogát, ha úgy olvassák őket, mintha az esszencializmussal és „biológiai végzetel” kísértő természettől elhatárolódó liberális feminizmus kinyilatkoztatásai volnának. „Az uralkodó feminista elméletek [...] a »természet előli menekülés« stratégiáját követték, könyörtelenül elszakítva a »nőt« az esszencializmus, a redukcionizmus és a passzivitás feltételezett talajától. A probléma ezzel a megközelítéssel az, hogy [...] megismétli azt a természet/kultúra dualiz-

⁶⁰ NÉMETH, „A líra növényforradalma”, 319.

⁶¹ Stacy ALAIMO, *Bodily Natures: Science, Environment, and the Material Self* (Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press, 2010), 5; Val PLUMWOOD, *Feminism and the Mastery of Nature* (London: Routledge, 1993), 21, <https://doi.org/10.4324/9780203006757>.

⁶² Simon C. ESTOK, „Corporeality, hyper-consciousness, and the Anthropocene eco-Gothic: slime and ecophobia”, *Neobelicon* 47 (2020): 27–39, <https://doi.org/10.1007/s11059-020-00519-0>.

must, amely annyira káros volt”,⁶³ írja Alaimo és Hekman a *Materiális feminizmusok* című 2008-as kötetben, amely azon kevés szöveg között van, ahol említést tesznek az ökofeminista elméletírók hozzájárulásáról az ökokritika történetéhez.⁶⁴ Rich értelmezői azonban éppen a „problémához” járulnak hozzá, ha *A fák* címszereplőit egyszerűen és *csak* a nőiség szimbolikus megnyilvánulásának tekintik, annak ellenére, hogy a szöveg *elsősorban* arról szól, hogy miként próbálnak kiszabadulni a fák a mások által nekik kijelölt lélettérből. Az effajta értelmezés nem veszi figyelembe a nem emberi világ igényeit, amelyeknek pedig Rich nagyon is hangot ad a versben – mintha csak ezzel kellene fizetnie a női hang elismeréséért. Ezzel pedig visszatér ahhoz a feminizmushoz, amikor a hatalommal kapcsolatos kritikának „csupán háttéréül, mintegy színpadi díszletéül szolgált a természeti/környezeti valóság” és „beszédmódját és cselekvési irányát valójában a birtoklás és hatalomgyakorlás maszkulinista fogalomköre határozza meg”.⁶⁵ Holott Rich verse sokkal inkább annak a „zoé-centrikus” etikának a megnyilvánulása, amely Rosi Braidotti megfogalmazásában nem az *embert* (és így nem a férfit, de még csak nem is a férfit és a nőt), hanem magát az életet, a (vegetáció latin nevében is ott rejlő) „teremtő vitalitást” tiszteli mindenekfelett, s amely „a kapcsolat és a kölcsönös függés elsőségére alapul”.⁶⁶ *A fák* hagyományos antropomorfizáló olvasata azt az állapotot állítja be normaként, amely ellen a vers lázadni próbál: a nem emberi világ problémái iránti érzéketlenséget, éles cezúrát a természet és a kultúra között, továbbá kitartó hitet abban a rendszerben, amelyben a haszon, és így végeredményben maga a hatalom függ attól, hogy a természet „suttogását” továbbra se hallja meg senki.

HELIKON

⁶³ Stacy ALAIMO és Susan HEKMAN, *Material Feminisms* (Bloomington: Indiana University Press, 2008), 5–6.

⁶⁴ Marie-Anne CASSELOT, „Ecofeminist Echoes in New Materialism?”, *PhenEx* 11, 1. sz. (2016): 73–96, 73–74, <https://doi.org/10.22329/p.v11i1.4394>.

⁶⁵ FEDERMAYER, „Ökofeminizmus...”, 62.

⁶⁶ Rosi BRAIDOTTI, *The Posthuman* (Cambridge: Polity Press, 2013), 60, 95.